

نمونه‌ای از گرایش‌های مهاجرتی در جوامع روستایی ایران و عوامل مؤثر بر آن (مطالعه موردی شهرستان تویسرکان)

سعید گودرزی*

چکیده

پژوهش حاضر، با هدف سنجش میزان گرایش روستاییان به مهاجرت انجام شده است. این تحقیق با روش توصیفی از نوع پیمایش و با استفاده از پرسشنامه انجام شده است. با بهره‌گیری از روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای، نمونه‌گیری انجام شد و تعداد نمونه‌ها به ۲۰۰ نفر از خانوارهای شهرستان تویسرکان (واقع در استان همدان) رسید. متغیرهای مستقل تحقیق عبارت بودند از: تحصیلات، سن، جنس، همبستگی فرد با مردم روستا، تصور افزایش نسبی درآمد بعد از مهاجرت، تصور بهتر شدن زندگی اقوام، دوستان و آشنایان مهاجرت کرده بعد از مهاجرت، میزان رضایت‌مندی فرد از روستا، جمعیت روستا و فاصله روستا تا شهر. روش‌های آماری

* عضو هیأت علمی دانشگاه پیام نور مرکز تویسرکان، کارشناس ارشد پژوهش علوم اجتماعی
Sgoodarzi1355@yahoo.com

مورد استفاده نیز جدول توزیع فراوانی، آماره‌های توصیفی، آزمون تی استیودنت، تحلیل واریانس یک‌طرفه، تحلیل رگرسیون دوگانه و تحلیل رگرسیون چندگانه بوده است.

نتایج تحقیق حاضر نشان می‌دهد که متغیرهای تحصیلات، سن، همبستگی فرد با مردم روستا، تصور افزایش نسبی درآمد بعد از مهاجرت، تصور بهتر شدن زندگی اقوام، دوستان و آشنایان مهاجرت کرده بعد از مهاجرت و میزان رضایت‌مندی فرد از روستا، بر گرایش پاسخگویان به مهاجرت تأثیر داشته است. این متغیرها مجموعاً ۰/۶۳ از تغییرات گرایش به مهاجرت را تبیین می‌کنند. ۰/۳۷ از واریانس باقیمانده متغیر گرایش به مهاجرت، با عواملی غیر از آنچه در این تحقیق بررسی شده‌اند، تبیین می‌شود.

واژگان کلیدی: گرایش، مهاجرت، روستاییان.

مقدمه

مهاجرت از روستا به شهر، از جمله موضوعات مورد توجه اندیشمندان و صاحب‌نظران بوده و هست. در حال حاضر، مهاجرت روستاییان به شهرها به‌ویژه در کشورهای درحال توسعه، یکی از پدیده‌های مهم اجتماعی محسوب می‌شود و از جمله مسائلی است که اکثر کشورهای درحال توسعه با آن مواجه هستند. در کشور ما مسأله مهاجرت بی‌رویه به شهرها، از زمان اصلاحات ارضی و به عنوان یکی از پیامدهای خطرناک آن پدید آمد. اصلاحات ارضی بر قشر اجتماعی روستا، تولیدات کشاورزی و شیوه‌های تولید زراعی در روستا تأثیر گذاشت. ما برای خودکفایی در تولیدات کشاورزی‌مان که آن را محور استقلال کشور قرار داده‌ایم، ناگزیر هستیم که کشاورزی خود را سامان دهیم، ولی نخستین شرط انجام این کار، ماندن روستایی در روستا است. اگر دقیقاً به مسأله مهاجرت توجه کنیم، متوجه می‌شویم که مسأله مهاجرت، صرفاً به روستا مربوط نمی‌شود، بلکه سکه‌ای دورویه است که یک روی آن به مسائل روستایی و دیگری به مسایل شهری مربوط می‌شود. تهی

شدن روستا از نیروی انسانی، اقتصاد کشور را که پایه استقلال آن است، با رکود مواجه می‌کند. همچنین با انباشته شدن جمعیت در شهر، ضمن اضافه شدن بر تعداد مصرف‌کنندگان، نیاز به منابع تولید به‌ویژه تولید کشاورزی نیز افزایش می‌یابد و موجب افزایش مشاغل کاذب و انگلی، انحرافات اجتماعی و غیره می‌شود که برای دولت هزینه‌ساز است و مشکلاتی را به همراه دارد.

از سوی دیگر، گرایش‌ها نیز سهم اساسی و مؤثری در زندگی فرد در جامعه دارند. بدون داشتن گرایش، چگونگی واکنش یا تصمیم‌گیری درباره وقایع و امور از افراد سلب می‌شود و بدون آنها زندگی اجتماعی فرد عملاً غیرقابل تصور است. گرایش‌ها با رفتار رابطه دارند. شخص بر اساس گرایش خود به چیزی، آمادگی می‌یابد که به گونه‌ای خاص رفتار کند. هر چه گرایش مشخص‌تر باشد، احتمال رابطه آن با آن رفتار بیشتر است. فرد در طول زندگی خود، واجد گرایش‌های متعددی می‌شود و پیوسته به آنها رجوع می‌کند. گرایش‌ها به فرد توانایی می‌دهند که با ارزیابی تجارب گذشته خود در امور مختلف، واکنش‌های مثبت و منفی نشان دهد و جهت‌گیری‌های کلی و اساسی داشته باشد. از آنجایی که اطلاع دقیق از گرایش‌ها می‌تواند امکان پیش‌بینی اعمال آنها را فراهم کند، سنجش دقیق آنها از اهمیت زیادی برخوردار است. البته صرف اطلاع از گرایش یک فرد برای تفسیر آن نمی‌تواند مفید باشد. از این رو، تبیین گرایش و کشف عوامل مؤثر بر آن، یکی از لوازم برنامه‌ریزی برای تغییر گرایش در افراد است. گرچه مهاجرت در گذشته نیز وجود داشته است، ولی در چند دهه اخیر روند صعودی داشته و به صورت یک مسأله اجتماعی درآمده و مشکلاتی را برای مسئولین و جامعه به وجود آورده است. در شهرستان تویسرکان نیز مانند اکثر نقاط کشور وضع بدین گونه است، به طوری که در حال حاضر چندین روستا وجود دارند که ساکنان آن به پنجاه نفر نیز نمی‌رسند و برخی نیز کاملاً خالی از سکنه شده‌اند. از این رو، در مقاله حاضر تلاش می‌شود گام‌هایی هر چند کوچک برای بررسی دلایل مهاجرت روستاییان برداشته شود.

فرضیات تحقیق

- (۱) هر چه تحصیلات فرد بیشتر باشد، گرایش وی به مهاجرت بیشتر است.
- (۲) هر چه همبستگی فرد با مردم روستا کمتر باشد، گرایش وی به مهاجرت بیشتر است.
- (۳) هر چه تصور افزایش نسبی درآمد برای فرد، پس از مهاجرت بیشتر باشد، گرایش وی به

مهاجرت بیشتر است.

۴) در صورت جدا شدن اعضای خانواده یا فامیل‌ها و آشنایان پاسخگو و مهاجرت آنها به شهر، هر چه تصور اینکه زندگی آنها بعد از مهاجرت بهتر شده است، بیشتر باشد، گرایش فرد به مهاجرت بیشتر است.

۵) هر چه رضایت‌مندی فرد از روستا کمتر باشد، گرایش وی به مهاجرت بیشتر است.

۶) هر چه فاصله روستایی که فرد پاسخگو در آن زندگی می‌کند، از شهر کمتر باشد، گرایش وی به مهاجرت بیشتر است.

۷) هر چه جمعیت روستایی که پاسخگو در آن زندگی می‌کند، کمتر باشد، گرایش وی به مهاجرت بیشتر است.

۸) بین سن و گرایش به مهاجرت رابطه وجود دارد.

۹) بین جنسیت و گرایش به مهاجرت رابطه وجود دارد.

تعریف متغیرها

مهاجرت: منظور از مهاجرت این است که فرد از وطن خود به جای دیگر انتقال یابد، به طوری که این تغییر مکان، ثابت یا نیمه‌ثابت باشد (معین، ۱۳۷۱: ۴۴۵۷). مهاجرت شکلی از تحرکات جغرافیایی یا مکانی است که بین دو منطقه جغرافیایی انجام می‌شود. این حرکت شامل ترک یک منطقه و اقامت پیوسته در منطقه‌ای دیگر است که آن را مهاجرت دائمی می‌گویند (گزارش ملی جوانان، ۱۳۸۱: ۱۲). رولان پرسیا (۱۹۸۵) جمعیت‌شناس فرانسوی، مهاجرت را حرکات افراد یا گروه‌هایی می‌داند که تغییر طولانی یا دائمی محل اقامت معمولی آنها را به دنبال دارد. به نظر وی در تحلیل حرکات مهاجرتی به سه نکته باید توجه کرد:

۱) دائمی یا طولانی بودن مدت اقامت در محل جدید.

۲) وجود فاصله مکانی بین دو محل.

۳) وجود فاصله زمانی و زمان انجام مهاجرت (زنجان، ۱۳۸۰: ۶).

روستا^۱: منظور از روستا در مقاله حاضر، مکانی است که کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت دارد، شغل اکثر مردم آن کشاورزی است و شهرداری در آن تأسیس نشده باشد. منظور از روستاهای شهرستان تویسرکان، مکان‌هایی هستند که علاوه بر دارا بودن شرایط بالا، در حوزه فرمانداری شهرستان تویسرکان قرار داشته باشند.

گرایش^۲: عبارت است از نوعی آمادگی، تمایل به عمل یا عکس‌العملی خاص در مقابل محرکی ویژه (اوپنهایم، ۱۳۶۹: ۱۲۴).

جنس^۳: تفاوت‌های بیولوژیک و آناتومیک که زنان را از مردان متمایز می‌کند (گیدنز، ۱۳۷۶: ۸۱۴). در این تحقیق، منظور از جنسیت مرد یا زن بودن پاسخگو است.

سن^۴: تعداد سال‌ها، ماه‌ها و احياناً روزهایی است که از عمر یک فرد می‌گذرد (تقوی، ۱۳۷۱: ۵۱). سن پاسخگو در زمان تکمیل پرسشنامه از زمان تولد بر حسب سال هجری شمسی مشخص شد.

وضعیت تأهل: منظور وضع زناشویی پاسخگویان در زمان تکمیل پرسشنامه است.

تحصیلات: تعلیماتی است که با برنامه‌های مختلف رسمی دولت به مردم داده می‌شود و در پایان آن مدرکی ارائه می‌شود (کورمن، ۱۳۷۰: ۳۳۱). پس در این تحقیق، منظور از تحصیلات، بالاترین مدرک تحصیلی می‌باشد که شخص در یکی از مراکز آموزش رسمی کشور کسب کرده است.

درآمد خانواده: مجموعه افرادی که با یکدیگر رابطه خویشاوندی دارند، هم‌سفره یا هم‌خرج هستند و در زیر یک سقف یا واحد مسکونی سکونت دارند، یک خانواده را تشکیل می‌دهند. منظور از درآمد خانواده، کلیه پول‌ها و دارایی‌هایی است که در برابر کار، سرمایه و منابع دیگر در زمان مراجعه پرسشگر به رئیس خانوار یا اعضای دیگر به شکل ماهانه و به‌طور متوسط تعلق می‌گیرد (شیرانی بیدآبادی، ۱۳۷۹: ۲۰).

تعداد اعضای خانواده: منظور تعداد افرادی است که با یکدیگر رابطه خویشاوندی دارند و در

-
1. Village
 2. Attitude
 3. Sex
 4. Age

یک خانه زندگی می‌کنند و دخل و خرج‌شان یکی است.

چارچوب نظری

سعیدی معتقد است مهاجرت‌های روستایی در کشورهای عقب‌مانده، بیشتر ناشی از رکود نواحی روستایی و ضعف دولت‌ها در خدمت‌رسانی روستایی است که مهاجرت‌های ناخواسته را پدید آورده است (سعیدی، ۱۳۷۷: ۸۹). راونشتاین^۱ مسافت، جنسیت، عوامل اقتصادی، فاصله تا شهر را در مهاجرت دخیل می‌داند (راونشتاین، ۱۸۸۵: ۱۹۹-۱۹۸). اورت. اس. لی دلایل مهاجرت را به چهار دسته تقسیم می‌کند:

- (۱) عوامل مثبت، منفی یا خنثی مربوط به حوزه مبدأ (روستا).
 - (۲) عوامل مربوط به حوزه مقصد یا امتیازات و معایب زندگی شهری برای مهاجرین شهری.
 - (۳) عوامل بازدارنده بین مبدأ و مقصد مهاجرت: مثلاً مسافت، قوانین مهاجرت، هزینه حمل‌ونقل، فاصله فیزیکی، فاصله فرهنگی - اجتماعی و غیره.
 - (۴) عوامل شخصی: مانند برداشت‌ها و ادراکات افراد از وضع مبدأ و مقصد و عوامل بین مبدأ و مقصد، تمایلات فردی، داشتن آشنا و راهنما در شهر، سواد، شرایط خانوادگی افراد، سن، جنس، آگاهی از امکانات و فرصت‌ها در شهر و غیره.
- هانری مندراس نیز معتقد است بسیاری از تحولات و دگرگونی‌های جامعه روستایی به دلیل نفوذ تمدن جامعه کلی بر جامعه روستایی است. به اعتقاد وی، شکافی که بین جامعه روستایی و جامعه کلی به دلیل پدیده شهرنشینی و توسعه صنعتی پدید آمده است، ارتباط متقابل سنتی میان شهر و روستا را دگرگون کرده و روستاها بیش از پیش تحت تأثیر تمدن جامعه کلی قرار گرفته اند. در این میان، وسایل ارتباط عمومی نیز در خودآگاهی روستاییان به شکاف و نابرابری جامعه روستایی با جامعه کلی تأثیرگذار هستند. شکافی که بین جامعه کلی و جامعه روستایی وجود دارد، روستاها را در معرض تضادهایی قرار داده و بر تحولات جامعه روستایی تأثیر گذاشته است. امروزه روستاییان به عقب‌افتادگی فنی و فرهنگی خود نسبت به جامعه کلی وقوف یافته‌اند و درصد جبران عقب‌ماندگی

خود هستند (گورویچ، ۱۳۴۷: ۲۱۳-۲۱۲). مندراس معتقد است جامعه روستایی بیش از پیش تحت تأثیر نظام قشربندی جامعه کلی قرار دارد. در این تأثیرگذاری نظام قشربندی جامعه روستایی تغییر می‌کند. بنابراین جوانان روستایی از طریق تحصیل در مؤسسات آموزش عالی شهر سعی می‌کنند به پایگاه‌های اجتماعی در نظام قشربندی جامعه کل دست یابند. برای این منظور جوانان روستایی مجبور به مهاجرت می‌شوند که این مهاجرت در واقع شکلی از تحرک اجتماعی است. در یک کلام به نظر مندراس هر چه شکاف حیات اقتصادی، اجتماعی جامعه کلی و جامعه روستایی بیشتر باشد و نیز هر چه مؤسسات آموزشی، به‌ویژه در مقاطع بالایی تحصیلی در روستا توسعه یابند، جامعه روستایی بیشتر در معرض مهاجرت قرار می‌گیرد. اندرسون^۱ فقر روستاییان را عامل اصلی مهاجرت به شهرها می‌داند و معتقد است که روستاییان برای فرار از آسیب‌های ناشی از فقر به شهرها مهاجرت می‌کنند (اندرسون، ۲۰۰۲: ۲).

مزناریک و ناپ^۲ یک مدل سیستمی را تهیه کرده‌اند که از متغیرهایی تشکیل شده است. این متغیرها عبارت‌اند از: توسعه ناحیه، اندازه خانواده، میزان تحصیلات پدر و مادر، وابستگی به محل تولد و نوع احساس غربت، سطح تحصیلات پاسخگو، دانش در مورد مقصد قبل از مراجعه به مبدأ، دانش در مورد مقصد بعد از مراجعت از مقصد، وضعیت تأهل، منطقه سکونت در مقصد قبل از مراجعت به مبدأ، انگیزه مراجعت به مبدأ، مدت اقامت در مقصد، متغیرهای جمعیتی جنس و سن (له‌سای زاده، ۱۳۶۸: ۲۰۵). به نظر دورکیم علت مهاجرت روستاییان به شهرها عبارت است از نیاز به تماس پایدار و نزدیک افراد با یکدیگر (دورکیم، ۱۳۵۹: ۳۹۹). زیرا در شهرها شدت تراکم جمعیتی و تراکم ارتباطی قوی‌تر است. دورکیم از حجم جمعیت به عنوان یکی از عوامل مهم اضمحلال تدریجی اجتماعات کوچک مبتنی بر ساخت قطعه‌ای و متقابلاً شکل‌گیری اجتماعات جدید یاد می‌کند. به اعتقاد وی، علاوه بر حجم جمعیت، سایر عوامل مؤثر در این زمینه عبارت‌اند از: تراکم مادی و تراکم معنوی یا اخلاقی جامعه. تراکم مادی عبارت است از تعداد افراد نسبت به سطح معینی از خاک (تراکم نسبی) و تراکم معنوی یا اخلاقی عبارت است از: شدت ارتباطات بین افراد. به اعتقاد وی در اجتماعات جدید، ضمن آنکه تعداد افراد در یک منطقه مشخص افزایش یافته، میزان مناسبات میان

1. Anderson

2. Meznaric and Knap

آنها نیز زیادتر شده است (آرون، ۱۳۶۴: ۳۳۵). به اعتقاد تودارو مهاجرت بیشتر واکنشی نسبت به تفاوت درآمد مورد انتظار در شهر و روستا است. همچنین به اعتقاد وی، اشتغال در مهاجرت تأثیر دارد، بنابراین عامل اشتغال و درآمد را تلفیق کرده است. البته در این مدل، انگیزه‌های فردی و جریان ارتباط و آگاهی دقیق روستایی از کمیت و کیفیت اشتغال و میزان درآمد در شهر مورد توجه قرار گرفته است (تودارو، ۱۳۶۷: ۳۹۶-۳۹۳). تودارو علاوه بر اختلاف درآمد بین شهر و روستا، احتمال کارایی در شهر را در تصمیم‌گیری مهاجرین مهم می‌داند (زنجانی، ۱۳۸۰: ۱۳۵). زیف^۱ در تبیین پدیده مهاجرت‌های روستایی به مسأله مسافت توجه کرده است. به اعتقاد وی، بر اساس اصل کمترین تلاش، هر چه مسافت بین دو جامعه کمتر باشد، امکان انتقال جمعیت از یکی به دیگری بیشتر است. یعنی انتقال افراد تابع فاصله است. اورت. اس. لی نیز در بین عوامل بازدارنده بین مبدأ و مقصد مهاجرت، به مسافت اشاره می‌کند.

بعد از زیف، استوفر^۲ بود که به مسأله مسافت توجه کرد. به اعتقاد استوفر عامل تعیین‌کننده مهاجرت، فرصت‌های مطلوب در فاصله مشخص از مبدأ مهاجرت است نه مسافت بین دو نقطه. اگر این فرصت‌ها در راه مبدأ و مقصد باشد، شدت مهاجرت کاهش می‌یابد. استوفر معتقد بود مهاجرت تابع مستقیمی از فرصت‌های موجود در مکان، تابع معکوسی از فرصت‌های مداخله‌کننده در مکان و تابع معکوسی از سایر مهاجران رقابت‌کننده برای فرصت‌های موجود در مکان است.

روش تحقیق

در پژوهش حاضر، روش تحقیق توصیفی از نوع پیمایش^۳ است. در جمع‌آوری اطلاعات نیز از تکنیک پرسشنامه محقق ساخته استفاده شد. روش نمونه‌گیری تحقیق حاضر نیز خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. جامعه آماری نیز زنان و مردان روستایی ۶۴-۱۵ ساله شهرستان تویسرکان در سال ۱۳۸۱ هستند که اطلاعات آن به تفکیک سن و تحصیلات به شرح ذیل است:

-
1. Zipf
 2. Stauffer
 3. Survey

جدول (۱): تعداد نمونه‌های تحقیق به تفکیک سن

سن	فراوانی	درصد	میانگین سن
۱۵-۲۴	۷۵	۳۷/۵٪	۳۲
۲۵-۳۴	۴۷	۲۳/۵٪	
۳۵-۴۴	۳۲	۱۶٪	
۴۵-۵۴	۱۸	۹٪	
۵۵-۶۴	۲۸	۱۴٪	
مجموع	۲۰۰	۱۰۰٪	

جدول (۲): تعداد نمونه‌های تحقیق به تفکیک تحصیلات

تحصیلات	فراوانی	درصد
بی‌سواد	۲۶	۱۳٪
ابتدایی	۳۹	۱۹/۵٪
راهنمایی	۴۱	۲۰/۵٪
متوسطه	۷۷	۳۸/۵٪
دانشگاهی	۱۷	۸/۵٪
مجموع	۲۰۰	۱۰۰٪

واحد تحلیل این پژوهش نیز خانوار بود که از هر خانوار یک نفر به عنوان نمونه انتخاب شد. تعداد نمونه‌های تحقیق، ۲۰۰ خانوار بود. طبق سرشماری ۱۳۸۵، تعداد جمعیت روستایی شهرستان تویسرکان حدود ۵۰۰۰۰ نفر است. اگر هر خانوار را به‌طور متوسط پنج نفر در نظر بگیریم، نمونه‌های تحقیق $0/02 (200 \div 10000 = 0/02)$ از خانوارهای روستایی را شامل می‌شوند.

نحوه تأمین قابلیت اعتماد و اعتبار سؤالات پرسشنامه

الف) قابلیت اعتماد یا پایایی: قابلیت اعتماد از یک سو، نشان‌دهنده دقت و ثبات و از سوی دیگر بیانگر میزان اشتباه وسیله اندازه‌گیری است. برای سنجش میزان قابلیت اعتماد گویه‌های پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده شد که نتایج آن در زیر بیان شده است:

1. Reliability

جدول (۳): مقدار آلفای کرونباخ متغیرهای مورد بررسی

مقدار آلفای کرونباخ	سازه
۰/۹۱	گرایش به مهاجرت
۰/۸۳	تصور افزایش درآمد در اثر مهاجرت
۰/۸۳	رضایت‌مندی فرد از روستا
۰/۷۴	همبستگی با مردم روستا

نتایج نشان می‌دهند که گویه‌های مورد استفاده برای متغیرها از دقت و ثبات بالایی برخوردار هستند. (ب) اعتبار^۱: منظور از اعتبار این است که آیا وسیله اندازه‌گیری که برای سنجش موضوع انتخاب شده است، مناسب می‌باشد و موضوع را به خوبی می‌سنجد. برای افزایش اعتبار سؤالات پرسشنامه امور زیر انجام شد:

- (۱) تلاش شد که متغیرهای مستقل و وابسته به‌طور دقیق تعریف شوند و مورد اندازه‌گیری قرار گیرند.
- (۲) تلاش شد که در طول اجرای تحقیق، رویداد مشابهی با طرح تحقیق در حال جریان نباشد تا فقط متغیرهای مستقل بر متغیر وابسته اثر داشته باشند.
- (۳) تلاش شد همه افراد جامعه آماری، شانس برابری برای انتخاب شدن داشته باشند.
- (۴) تلاش شد ابزار اندازه‌گیری در زمان اجرای طرح تغییر نکند.
- (۵) تلاش شد افکار محقق و پرسشگران، خواسته یا ناخواسته به پاسخگویان تلقین نشود.
- (۶) تلاش شد از روش‌های آماری درست و آزمون‌هایی استفاده شود که قدرت اکتشافی بالایی دارند.
- (۷) تلاش شد گویه‌ها از پروژه‌های تحقیقاتی، کتب و مجلات معتبر و قابل اطمینان تهیه شوند.
- (۸) تلاش شد عامل زمان کنترل شود.
- (۹) برای تأمین اعتبار سازه‌ای تحقیق، از تحلیل عاملی استفاده شد.

تحلیل عاملی^۲ متغیر وابسته

از اهداف مهم تحلیل عاملی، کاهش مجموعه اصلی متغیرها به تعداد کمتری از متغیرها موسوم

1. Validity
2. Factor Analysis

به عامل‌ها است (کیم، ۱۳۷۸: ۱۱۴). عوامل، سازه‌ها یا متغیرهای فرضی هستند که واریانس‌های مشترک آزمون‌ها، مقیاس‌ها و پاسخ‌های حاصله از سؤالات را منعکس می‌کنند. در این تحقیق، با استفاده از تحلیل عاملی، پاسخگویی به دو سؤال زیر مورد توجه قرار گرفت:

(۱) چند عامل زیربنای متغیر وابسته گرایش به مهاجرت را تشکیل می‌دهند؟

(۲) ماهیت عوامل حاصله چیست؟

برای اینکه ببینیم مجموعه متغیرهای این تحقیق در ماتریس همبستگی، برای تحلیل عاملی مناسب هستند یا خیر از آماره KMO استفاده شد. مقدار آماره KMO به دست آمده در این تحقیق، ۰/۹۰۳ است که نشان می‌دهد همبستگی‌های موجود برای تحلیل عاملی بسیار مناسب هستند. همچنین مقدار آزمون بارتلت^۱ نشان می‌دهد فرض برابری ماتریس واحد با ماتریس ضرایب همبستگی رد می‌شود.

جدول (۴): جدول مقدار آماره KMO متغیر وابسته گرایش به مهاجرت

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	۹
Bartlett's Test of Approx.chi-square	۰/۰۳
Sphericity df	۲۷۱۴/۶۰۷
Sig	۵۲۸
	۰/۰۰۰

در تحلیل عاملی، از روش تحلیل با مؤلفه‌های اصلی^۲ استفاده شد. روش چرخش مورد استفاده نیز روش چرخش متعامد^۳ بود. جدول فوق، واریانس مقادیر ویژه را قبل از چرخش نشان می‌دهد. از میان سی و سه عامل (تعداد متغیرهایی که برای سنجش متغیر وابسته به کار رفته بود) فقط هفت عامل دارای مقادیر ویژه^۴ بزرگ‌تر از یک بودند. پس بیشینه تعداد عامل‌های اصلی می‌تواند هفت عامل باشد. سهم این هفت عامل، از لحاظ تبیین کل واریانس ۶۶/۶۲ درصد بود. سپس جدول تحلیل عاملی چرخش داده شد که نتایج آن در زیر بیان شده است:

1. Bartlett
2. Principal Components
3. Varimax Rotation
4. Eigenvalue

جدول (۵): جدول تحلیل عاملی متغیر وابسته بعد از چرخش

متغیرها	عامل اول	عامل دوم	عامل سوم	عامل چهارم
بهبود شدن وضع زندگی مهاجرین	۰/۷۸۳			
افزایش درآمد مهاجرین	۰/۷۵۴			
احترام بیشتر مردم روستا به مهاجرین	۰/۵۷۶			
اطمینان به کارکردن در شهر و موفق بودن	۰/۷۴۰			
ارزیابی از میزان موفقیت مهاجرین	۰/۸۴۷			
بهبود شدن زندگی در شهر	۰/۷۷۹			
کار نکردن در روستا و انجام پست‌ترین کارها در شهر	۰/۶۰۹			
راحت زندگی کردن در شهر	۰/۷۶۱			
مفید بودن زندگی در شهر برای فرد و بچه‌هایش	۰/۸۲۰			
بدتر شدن زندگی در شهر	-۰/۴۲۱			
کاهش درآمد در شهر	۰/۶۰۰			
بی‌احترامی شهری‌ها به فرد مهاجر	-۰/۴۴۱			
بهبود شدن زندگی در روستا	۰/۷۴۱			
سخت بودن زندگی در شهر	۰/۷۵۷			
دوست داشتن زندگی در روستا	۰/۶۸۱			
افزایش در دسر در شهر	۰/۶۹۸			
ارزیابی فرد از وضعیت زندگی در شهر	۰/۸۱۶			
در آمد خوب داشتن کار در شهر	۰/۷۷۶			
پیشرفت زندگی در شهر	۰/۸۱۱			
احترام در اثر زندگی در شهر	۰/۶۶۸			
تاهل			۰/۵۴۲	
نظر همسر درباره مهاجرت			۰/۶۵۳	
اهمیت قائل شدن برای نظر همسر		۰/۶۵۷		
نظر فرزندان درباره مهاجرت			۰/۴۷۴	
اهمیت قائل شدن برای نظر فرزندان		۰/۶۲۳		
نظر دوستان در روستا درباره مهاجرت			۰/۵۲۵	
اهمیت قائل شدن برای نظر دوستان در روستا		۰/۷۵۸		
نظر دوستان در شهر درباره مهاجرت			۰/۵۷۶	
اهمیت قائل شدن برای نظر دوستان در شهر		۰/۶۷۳		
نظر اقوام و خویشان در روستا درباره مهاجرت			-۰/۶۱۶	
اهمیت قائل شدن برای نظر اقوام و خویشان در روستا		۰/۷۳۳		
نظر اقوام و خویشان در شهر درباره مهاجرت			۰/۴۷۳	
اهمیت قائل شدن برای نظر اقوام و خویشان در شهر		۰/۷۳۰		

بعد از چرخش عامل‌ها، متغیرهای هر عامل دسته بندی و به صورت زیر نامگذاری شدند: عامل اول، ارزیابی فایده و انتظار فایده نامگذاری شد. عامل دوم، انگیزه پیروی از انتظارات دیگران نامگذاری شد. عامل سوم، انتظارات دیگران در روستا نامگذاری شد. عامل چهارم، انتظارات دیگران در شهر نامگذاری شد. در تئوری مورد استفاده در این تحقیق برای متغیر وابسته یعنی تئوری فیش باین- آیزن گرایش چهار بعد ارزیابی فایده، انتظار فایده، انتظارات دیگران و انگیزه پیروی از انتظارات دیگران را دارا بود. ولی در این تحقیق، دو بعد ارزیابی فایده و انتظار فایده در یک بعد قرار گرفتند و انتظارات دیگران به دو بعد تجزیه شد که عبارت‌اند از: انتظارات دیگران در روستا و انتظارات دیگران در شهر. بنابراین عوامل بالا، زیربنای متغیر وابسته ما را تشکیل می‌دهند.

یافته‌ها

در مطالعه حاضر، ۴۷/۱ درصد پاسخگویان، زن و ۵۲/۵ درصد مرد بوده‌اند. ۶۹/۵ درصد پاسخگویان نیز متأهل و ۳۰/۵ درصد آنها مجرد بودند. بیشترین پاسخگویان، مدرک دیپلم و کمترین آنها مدرک دوم ابتدایی را دارا بودند و میانگین تحصیلات پاسخگویان نیز ۷/۶۶ بود. (۲) مهمترین دلایل مهاجرت از دید روستاییان عبارت بودند از:

جدول (۶): مهمترین دلایل مهاجرت از دید روستاییان

درصد فراوانی	فراوانی	دلایل
۵۱٪	۱۰۲	کمبود امکانات
۳۳/۵٪	۶۷	کم‌آبی و خشکسالی
۱۰/۵٪	۲۱	ازدواج با زن شهری
۶۰٪	۱۲۰	کمی درآمد
۲۴٪	۴۸	عدم حمایت دولت از روستاییان
۷/۵٪	۱۵	عدم علاقه به شغل کشاورزی
۱۱٪	۲۲	پیشرفت کردن در شهر
۱۲/۵٪	۲۵	نداشتن زمین کشاورزی کافی
۲۱٪	۴۲	آسایش داشتن در شهر
۶٪	۱۲	چشم و هم‌چشمی در روستا
۳۰٪	۶۰	کم‌بودن قیمت محصولات کشاورزی
۵۳/۵٪	۱۰۷	بیکاری در روستا
۱۰/۵٪	۲۱	نداشتن تفریح و سرگرمی در روستا
۸/۵٪	۱۷	افزایش توقع مردم

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهند، پاسخگویان بیشتر دلایل زیر را در مهاجرت مؤثر می‌دانستند: کمی درآمد، بیکاری در روستا، کمبود امکانات، کم‌آبی و خشکسالی و کم بودن قیمت محصولات کشاورزی. (۳) میانگین گرایش پاسخگویان به مهاجرت، ۳/۰۷ بود که نشان می‌دهد که گرایش به مهاجرت در بین پاسخگویان متوسط رو به بالا است. همچنین طبق یافته‌ها ۸/۵ درصد پاسخگویان، گرایش بسیار کم، ۲۲ درصد گرایش کم، ۲۹/۵ درصد گرایش متوسط، ۳۳/۵ درصد گرایش زیاد و ۶/۵ درصد نیز گرایش بسیار زیاد به مهاجرت داشته‌اند.

در قسمت آمار استنباطی، فرضیه‌های تحقیق مورد بررسی قرار گرفت که نتایج آن به شرح زیر است:

جدول (۷): مقدار بتا، ضریب تعیین، نسبت F و سطح معناداری متغیرهای مستقل و گرایش به مهاجرت

معادله رگرسیون	Sig	F	Beta	R square	
$Y = ۶۹/۸۹ + ۰/۳۵ x$	۰/۰۰۰	۲۸/۳۴	۰/۳۵	۰/۱۲	(۱) تحصیلات
$Y = ۱۱۰/۹۵ - ۰/۴۵ x$	۰/۰۰۰	۵۰/۶۱	-۰/۴۵	۰/۲۰	(۲) همبستگی فرد با مردم روستا
$Y = ۴۹/۴۹ + ۰/۷۲ x$	۰/۰۰۰	۲۱۷/۶۸	۰/۷۲	۰/۵۲	(۳) تصور افزایش نسبی درآمد برای فرد، پس از مهاجرت
$Y = ۱۱۸/۳۴ - ۰/۵۰ x$	۰/۰۰۰	۹۰/۱۴	-۰/۵۵	۰/۳۱	(۴) رضایت‌مندی فرد از روستا
$Y = ۹۷/۷۳ - ۰/۳۳ x$	۰/۰۰۰	۲۴/۷۴	-۰/۳۳	۰/۱۱	(۵) سن

جدول (۸): آزمون تی استیودنت بین متغیرهای جنسیت، جمعیت روستا و فاصله روستا و گرایش به مهاجرت

		آزمون لون			
سطح معناداری	مقدار T	سطح معناداری	مقدار F		
۰/۰۷۴	-۱/۷۹۶	۰/۰۴۳	۴/۱۵۳	برابری واریانس‌ها	جنسیت
۰/۰۷۶	-۱/۷۸۵			نابرابری واریانس‌ها	
۰/۳۱۹	۰/۹۹۹	۰/۲۷۲	۱/۲۱۵	برابری واریانس‌ها	جمعیت روستا
۰/۳۱۵	۱/۰۰۸			نابرابری واریانس‌ها	
۰/۲۴۳	-۱/۱۷۰	۰/۳۲۲	۰/۹۸۶	برابری واریانس‌ها	فاصله روستا
۰/۲۳۹	-۱/۱۸۲			نابرابری واریانس‌ها	

همچنین برای آزمون فرضیه تصور بهتر شدن زندگی اعضای خانواده، فامیل‌ها یا آشنایان مهاجرت کرده، از تحلیل واریانس استفاده شد که نتایج آن به شرح زیر است:

جدول (۹): آزمون تی استیودنت بین متغیرهای تصور بهتر شدن زندگی اعضای خانواده یا فامیل‌ها یا آشنایان مهاجرت کرده و گرایش به مهاجرت

سطح معناداری	نسبت F	میانگین مجذورات	درجه ی آزادی	مجموع مجذورات	
.۰۰۰	۲۶/۷۲	۸۹۹۲/۶۲۷	۲	۱۷۹۸۵/۲۵۴	بین گروهی
		۳۳۶/۴۵۸	۱۹۶	۶۵۹۴۵/۷۰۹	درون گروهی
			۱۹۸	۸۳۹۳۰/۹۶۳	کل

مقدار F برابر با ۲۶/۷۲ است که از نظر آماری معنادار می‌باشد، بنابراین فرضیه مورد نظر از آزمون رد عبور می‌کند. پس می‌توان گفت بین این دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد. در تحلیل چندمتغیری نیز از رگرسیون چندگانه استفاده شد. در این تحقیق، از رگرسیون چندگانه با روش گام‌به‌گام^۱ استفاده گردید. یافته‌ها نشان می‌دهند که متغیرهای زیر، بیشترین قدرت را در تبیین واریانس متغیر وابسته گرایش به مهاجرت داشته‌اند. کلیه متغیرهای مستقل به جز هفت متغیر مستقل زیر به دلیل داشتن واریانس مشترک، از معادله رگرسیون خارج شده‌اند:

جدول (۱۰): مقدار B، بتا، ضریب همبستگی چندگانه، ضریب تعیین چندگانه و ضریب تعیین تعدیل شده چندگانه بین متغیرهای مستقل و متغیر وابسته گرایش به مهاجرت

Adjusted R square	R square	R	Beta	B	
				۷۸/۸۷۰	عرض از مبدأ
۰/۵۱۷	۰/۵۱۹	۰/۷۲۱	۰/۴۸۹	۲/۶۴۴	تصور افزایش نسبی درآمد
۰/۵۸۰	۰/۵۸۵	۰/۷۶۵	-۰/۲۵۶	-۰/۶۰۳	رضایت‌مندی فرد از روستا
۰/۵۹۶	۰/۶۰۲	۰/۷۷۶	۰/۱۲۱	۲/۱۴۶	تصور بهتر شدن زندگی بعد از مهاجرت
۰/۶۰۵	۰/۶۱۳	۰/۷۸۳	۰/۱۷۲	۶/۰۹۳- E۰۳	فاصله روستا
۰/۶۱۹	۰/۶۲۸	۰/۷۹۳	-۰/۱۳۹	-۰/۶۸۳	همبستگی فرد با مردم روستا
۰/۶۲۶	۰/۶۳۷	۰/۷۹۸	-۰/۱۰۴	-۱/۱۱۹	علل مهاجرت از دید مردم روستا
۰/۶۳۳	۰/۶۴۶	۰/۸۰۴	-۰/۱۱۱	-۰/۱۵۸	سن

1. Stepwise

متغیرهای وارد شده در معادله رگرسیون چندگانه، مجموعاً ۰/۶۳ از تغییرات گرایش به مهاجرت را تبیین می‌کنند و ۰/۳۷ باقیمانده از واریانس متغیر گرایش به مهاجرت، به وسیله عواملی غیر از آنچه در این تحقیق بررسی شده‌اند، تبیین می‌شود. یافته‌ها نشان می‌دهند که مهمترین متغیر مستقل در تبیین متغیر وابسته، تصور افزایش نسبی درآمد است (Beta=۰/۴۸۹) است. ضریب بتا نشان می‌دهد که اگر یک واحد به تصور افزایش نسبی درآمد افزوده شود، گرایش به مهاجرت ۰/۴۸۹ واحد افزایش می‌یابد. معادله رگرسیون برای هفت متغیر چنین است:

$$y = 0.489x_1 - 0.256x_2 + 0.172x_3 - 0.139x_4 + 0.121x_5 - 0.111x_6 - 0.104x_7$$

(گرایش به مهاجرت)

- x_۱ = تصور افزایش نسبی درآمد
 x_۲ = رضایت‌مندی فرد از روستا
 x_۳ = فاصله روستا
 x_۴ = همبستگی فرد با مردم روستا
 x_۵ = تصور بهتر شدن زندگی مهاجر بعد از مهاجرت
 x_۶ = سن
 x_۷ = دلایل مهاجرت از دید روستاییان

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

(۱) طبق یافته‌های تحقیق، افزایش تحصیلات روستاییان بر گرایش آنها به مهاجرت تأثیر می‌گذارد. تحصیلات، جوانان روستایی را آماده می‌کند، تمایلات و آرزوهای شهری را در آنها می‌پروراند، زبان شهری را به آنها می‌آموزد و از این طریق، فاصله فرهنگی - اجتماعی روستا و شهر را کاهش می‌دهد و در نهایت، بر نرخ مهاجرت آنها می‌افزاید. بنابراین، مسئولین باید با برنامه‌هایی، از افزایش تحصیلات روستاییان برای پذیرش نوآوری و تکنولوژی جدید در کشاورزی و بهبود وضعیت اقتصادی - فرهنگی افراد روستا، به طور مطلوب استفاده کنند. زیرا با بهبود آموزش، روستاییان می‌توانند به کشاورزی متری و پیشرو در بخش روستایی تبدیل شوند و شایستگی‌ها و ظرفیت‌های فکری آنها شکوفا گردد.

(۲) افزایش بهره‌وری کشاورزی بدون توسعه صنایع وابسته در روستاها، موجب کاهش نیاز به نیروی انسانی می‌شود که این مسأله، کاهش اشتغال روستاییان و فقر روزافزون آنها و مهاجرت بیشتر به سوی شهرها را به همراه دارد. بنابراین پیشنهاد می‌شود برای توانمندسازی روستاییان و ایجاد کار

و درآمد بیشتر برای آنها، صنایع وابسته در روستاها توسعه یابند و با گسترش صنایع جنبی کشاورزی و صنایع دستی در نواحی روستایی، اشتغال و درآمد ایجاد شود. همچنین نظارت بر این نوع صنایع به وسیله اداراتی مانند جهاد کشاورزی می‌تواند گام مؤثری به منظور تجاری کردن این نوع صنایع و در نتیجه افزایش درآمد روستاییان باشد.

۳) برای افزایش درآمد روستاییان باید وضعیت کشاورزی روستاییان را بهبود بخشید. مطالعه وضعیت کشاورزی روستاها نشان می‌دهد که اغلب محصولات کشاورزی، بازده کمی دارد که این امر ناشی از عواملی از جمله پراکندگی زمین‌های کشاورزی، شبکه‌های آبیاری، عدم آشنایی کشاورزان با نحوه استفاده صحیح و به موقع از سموم دفع آفات، بذره‌های اصلاح شده و غیره است که این عوامل موجب کاهش بازده و در نتیجه کاهش درآمد روستاییان می‌شوند. پس باید روستاییان را با شیوه‌های نوین کشاورزی و مدیریت صحیح آب آشنا کرد. همچنین باید به جای انواع درختان میوه که بیشتر جنبه خودمصرفی دارند، باغات سودآور تجاری (گردو، بادام و غیره) را گسترش داد. همچنین دولت باید با تضمین حداقل قیمت، برای روستاییان اطمینان خاطر فراهم کند. تقسیم زمین به قطعات کوچک بر اثر افزایش جمعیت، موجب کاهش میزان زمین، افزایش هزینه تولید، کاهش بهره‌وری و در نتیجه کاهش درآمد سرانه جامعه روستایی می‌شود. در این باره می‌توان با تعویض زمین‌های پراکنده کشاورزان با یکدیگر، راندمان تولید را افزایش داد.

۴) یکی از مهم‌ترین عواملی که در این تحقیق موجب رشد گرایش افراد به مهاجرت شده است، تصور افزایش نسبی درآمد پس از مهاجرت به شهر است. اگر در جامعه‌ای، یک مقیاس ارزشی مانند ثروت به نمایش گذاشته شود و نمایش آن مورد تشویق قرار گیرد، آن پدیده به دلیل احساس محرومیت نسبی، فشار هنجاری و غیره در جامعه گسترش می‌یابد و از این طریق به تدریج ارزش‌هایی مانند قناعت، ساده‌زیستی و غیره دگرگون می‌شود و مادیات و ثروت جایگزین آن می‌گردد. از آنجایی که در روستا جایی برای کسب درآمد بالا وجود ندارد، این تصور در روستاییان پدید می‌آید که محل کسب درآمد، بیشتر در شهرها است و این یکی از دلایل مهاجرت به شهرها است. وظیفه رسانه‌های جمعی این است که تصویر درستی از شهر و روستا نشان دهند. در واقع، اگر مزایای زندگی شهری را نمایش می‌دهند، معایب آن را نیز بگویند تا این تصور در روستاییان پدید

نیاید که مدینه فاضله، همان شهرها هستند.

۵) همچنین یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند که نارضایتی روستاییان از روستا، بر گرایش آنها به مهاجرت تأثیر دارد. بنابراین برای افزایش رضایت‌مندی روستاییان می‌توان اقدامات زیر را انجام داد: الف) ایجاد امکانات بهداشتی و درمانی در مراکز دهستان‌ها و تحت پوشش قرار دادن روستاهای اطراف آن.

ب) ایجاد خدمات رفاهی و زیربنایی مانند جاده، آب آشامیدنی بهداشتی، برق و غیره در روستاهای پرجمعیت.

پ) تقسیم عادلانه بودجه سالانه بین شهر و روستا و پیگیری برنامه‌های توسعه روستایی. در برنامه‌های توسعه روستایی، باید جایگاه روستاییان را مشخص کرد و از نظرات، پیشنهادات و مشارکت آنها بهره گرفت.

ت) ایجاد امکانات آموزشی در حد راهنمایی در روستاهای پرجمعیت و احداث دبیرستان در روستاهایی که بتوانند روستاهای اطراف خود را تحت پوشش قرار دهند.

منابع

الف) فارسی

آرون، ریمون (۱۳۶۴) مراحل اساسی سیر اندیشه در جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران: انتشارات علمی فرهنگی.

اوپنهایم، ان (۱۳۶۹) طرح پرسشنامه و سنجش نگرش‌ها، ترجمه مرضیه کریم‌نیا، مشهد: انتشارات آستان قدس.

تقوی، نعمت‌الله (۱۳۷۱) مهاجرت‌های روستا- شهری، تبریز: انتشارات ستوده.

رفیع پور، فرامرز (۱۳۷۰) جامعه روستایی و نیازهای آن، تهران: شرکت سهامی انتشار.

زنجانی، حبیب‌الله (۱۳۸۰) مهاجرت، تهران: انتشارات سمت.

- سعیدی، عباس (۱۳۷۷) مبانی جغرافیایی روستایی، تهران: انتشارات سمت.
- شیرانی بیدآبادی، پرویز (۱۳۷۹) مقدمه‌ای بر اصول پرسشگری و جمع‌آوری اطلاعات آماری. تهران: مرکز تحقیقات، مطالعات و سنجش برنامه‌های صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران.
- کیم، جی ان چارلز (۱۳۷۸) کاربرد تحلیل عاملی در پژوهش اجتماعی همراه با دستورات نرم افزار spss، ترجمه مسعود کوثری، تهران: انتشارات سلمان.
- کورمن، آبراهام (۱۳۷۰) روانشناسی صنعتی، ترجمه حسین شکرشکن، تهران: انتشارات رسته.
- گزارش ملی جوانان (۱۳۸۱) بررسی وضعیت جمعیت جوانان، سازمان ملی جوانان، تهران: انتشارات اهل قلم.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۷۶) جامعه شناسی، ترجمه منوچهر صبوری کاشانی، تهران: نشرنی.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۶۸) دیدگاه‌های جامعه‌شناختی مهاجرت از روستا به شهر، شیراز: مرکز جمعیت-شناسی دانشگاه شیراز. انتشارات نوید.
- معین، محمد (۱۳۷۱) فرهنگ شش جلدی فارسی، تهران: انتشارات امیرکبیر.

ب) انگلیسی

- Anderson, jock. R. (2002) Risk in rural development: challenges for managers and police makers, Rural development department, World Bank.
- Oxford advanced learner's Dictionary (1989) Oxford: university press.
- Visser, Penelope sue (1989) Assessing the structure and function of attitude strength: Insights from a new approach (persuasion), Dissertation for the degree doctor of philosophy in the graduate school of the ohio state university.